

26. Keskkond ja inimõigused ning jätkusuutlik areng

Inimõiguste arenguloos on märgata õiguste ja nende kandjate laienemise suundumust. John Locke'i ja teiste 17. sajandi filosoofide käsituses olid nn loomuõigusel põhinevad õigused ainult valgetel maal omavatel kristlastest meestel. Samamoodi nagu on laiendatud universaalsete inimõiguste subjektide ringi, on laienenud ka mitmesuguste õiguste amplituud. Inimõigused muutusid tõeliselt rahvusvaheliseks alles suhteliselt hiljuti, pärast teist maailmasõda (vt alapunkt 1).

Õigusele on üldiselt iseloomulik reaktiivsus, st õigusnormi sisu sõltub otseselt selle kehtestamisele eelnenud ajajärgust ja selle käigus kogetust. Rahvusvaheline õigus ei ole selles erand. Nii mõjutas 1948. aastal vastu võetud Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO) inimõiguste ülddeklaratsiooni sisu enim äsja lõppenud maailmasõda ning sellele eelnenud ja sõjaaegne genotsiid Euroopas ja mujal.

Keskkonnaprobleemid olid tollal veel pigem teisejärgulised nii võrreldes praegusest väiksema inimõigu kui ka selle tõttu, et inimkonna ees seisis suuremad probleemid: sõjajärgne ülesehitus ja uue sõjalise konflikti vältimine. Seepärast on mõistetav, et inimõiguste ülddeklaratsioonist võime leida küll õiguse elule (art 3), era- ja perekonnaelu ja kodu puutumatuse (art 12), omandiõiguse (art 17) ning sotsiaalseid õigusi (nt õigus õiglastele töötingimustele, puhkusele ja haridusele (art-d 23–24, 26)), kuid mitte õigust puhtale või tervislikule keskkonnale.

1948. aasta inimõiguste ülddeklaratsioon ei ole iseenesest siduv, aga see on olnud aluseks hilisematele rahvusvahelistele ja piirkondlikele lepetele¹, millega on ülddeklaratsioonis sisalduvaid õigusi täpsustatud ning antud neile siduv tähendus.

Hoolimata sellest, et ei inimõiguste ülddeklaratsioonis ega ka selle eeskujul ja põhjal hiljem vastuvõetud siduvates konventsioonides ei pööratud esialgu keskkonnale eraldi tähelepanu, ei tähenda see, et neis sisalduvatel inimõigustel puuduks keskkonnaga seos. Kõige otsesemad sellised seosed on õigus elule, õigus eraelu (privaatsuse) kaitsele, õigus piisavale elustandardile ja õigus tervisele.

Õigust elule on peetud kõige olulisemaks inimõiguseks ja see on kõigi teiste õiguste teostamise eeldus. Õigus elule ei hõlma mitte ainult riikide kohustust hoiduda inimeste ohustamisest, vaid ka (positiivset) kohustust olla proaktiivne selleks, et kaitsta üksikute inimeste elu teistest isikutest lähtuvate ohtude, sealhulgas inimeste ohustava saastamise eest. Eraelu, privaatsuse ja kodu puutumatuse kaitset on keskkonnakaitsega enim seotud Euroopas (vt alapunkt 2). Õigus tervisele – nagu õigus elule – hõlmab riikide kohustust võtta meetmeid ning kehtestada reegleid, mis tagavad tervise kaitse muu hulgas keskkonnoahutude ja -riskide eest.

Nende nn traditsiooniliste inimõiguste kaitse võib tulla keskkonnale kasuks ja aidata tagada selle kvaliteeti. Sellise lähenemise tugev külg on nii nende õiguste ulatuslik tunnustamine eri riikides kui ka väljakujunenud reeglid ja rakenduspraktika. Teisalt ollakse erialakirjanduses kriitilised selle suhtes, kas ja kuivõrd piisab keskkonna vajalikul määral kaitsmiseks sellistest üldtunnustatud inimõigustest nagu inimese elu, tervise ja privaatsuse kaitse.²

Seda, kui keskkonda kaitstakse ainult traditsiooniliste inimõiguste toel, peetakse ebapiisavaks ennekõike kahe asjaolu tõttu. Esiteks on see käsitlus äärmiselt inimkeskne, st hõlmab keskkonnakaitset üksnes selles osas, milles inimesed vajavad keskkonda enda huvides, ja jätab kõrvale keskkonna kui sellise. Teiseks saab neile õigustele üldjuhul tugineda vaid juhul, kui keskkonda on juba märkimisväärselt kahjustatud, st need õigused ei anna alust nõuda keskkonnakahju ärahoidmist³ (keskkonnakahju lävend on eriti kõrge siis, kui kaitstav õigus on õigus elule).

Esimeses alapeatükis anname kõigepealt ülevaate loetletud trendidest rahvusvaheliselt ja ajaloolises järjestuses (alapunkt 1). Seejärel keskendume Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni rakendamisele Euroopa Inimõiguste Kohtus Strasbourgis (alapunkt 2) ning viimasena põhiõiguste ja keskkonna seoste iseseisvuse taastamise järgses Eestis (alapunkt 3).

- ¹Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt, majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvaheline pakt, Aafrika inimõiguste ja rahvaste õiguste harta, Ameerika inimõiguste konventsioon ning Euroopa inimõiguste konventsioon.
- ²Vt nt Leib, L. H. Human Rights and the Environment. Philosophical, Theoretical and Legal Perspectives. Leiden: Brill 2010, lk 71–80.
- ³Vt ka Marinkas, G. The Right to a Healthy Environment as a Basic Human Right – Possible Approaches Based on the Practice of the Human Rights Mechanisms, with Special Regard to the Issue of Indigenous Peoples. – Journal of Agricultural

and Environmental Law 2020/29, lk 135–136.